

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقش مادر در مواجهه با چالشهای اخلاقی فرزندان

استاد راهنما: سرکار خانم فاطمه خشامن

نویسندگان:

مهشید افراسیابی

آذر عبدی پور

الهه قاسمیان تباری

مدرسه علمیه الزهراء سلام الله علیها گیلانغرب

استان کرمانشاه

پاییز ۱۴۰۳

چکیده

چالش‌های اخلاقی به معنای موقعیت‌هایی هستند که فرد در انتخاب بین درست و غلط یا ارزش‌های متناقض قرار می‌گیرد. این چالش‌ها به‌ویژه در دوران کودکی و نوجوانی، زمانی که شخصیت و اصول اخلاقی در حال شکل‌گیری است، تأثیر زیادی بر رفتار و تصمیم‌گیری فرد دارند. برخی از این چالش‌ها شامل فشار همسالان، صداقت در گفتار و عمل، و استفاده مسئولانه از فضای مجازی است. در این میان، نقش مادر به‌عنوان نخستین الگوی اخلاقی فرزند، بسیار حیاتی است. مادر با ارائه رفتارهای اخلاقی، ارتباط عاطفی قوی، و آموزش مستقیم و غیرمستقیم ارزش‌ها می‌تواند زمینه‌ساز رشد اخلاقی فرزند شود. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و مرور ادبیات علمی مرتبط به بررسی نقش مادر در مواجهه با چالش‌های اخلاقی فرزندان پرداخته است. داده‌ها از مقالات و منابع معتبر تربیتی جمع‌آوری شده و از تحلیل کیفی برای نتیجه‌گیری استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که مادر می‌تواند با تقویت عزت‌نفس، گوش دادن فعال به مسائل فرزند، و تشویق به تفکر انتقادی، به فرزند کمک کند تا تصمیم‌گیری اخلاقی بهتری داشته باشد. همچنین، ایجاد محیط خانوادگی حمایتی و استفاده از روش‌های مبتنی بر تشویق و آموزش غیرمستقیم، تأثیرات مثبتی بر رشد اخلاقی فرزندان دارد. در نهایت، مادران می‌توانند با آگاهی از این چالش‌ها و اتخاذ راهکارهای مناسب، به فرزندان کمک کنند تا در مواجهه با مسائل اخلاقی، انتخاب‌های صحیح و مبتنی بر ارزش‌های انسانی داشته باشند.

کلید واژگان: مادر، فرزند، چالش اخلاقی

۱- مقدمه

در جوامع امروز، کودکان و نوجوانان بیش از پیش با چالش‌های اخلاقی روبرو می‌شوند که نه تنها رفتارهای فردی آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه بر تعاملات اجتماعی و آینده آنان نیز اثرگذار است. این چالش‌ها شامل مسائل متعددی مانند دروغ‌گویی، تقلب، تأثیرات منفی فضای مجازی و فشار همسالان است. در این میان، نقش مادر به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین مربیان اخلاقی کودک از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مادران می‌توانند از طریق رفتارهای خود، آموزش مستقیم و برقراری

پیوند عاطفی عمیق، فرزندان را در مسیر اخلاقی درست هدایت کنند. رشد اخلاقی کودکان بیش از هر چیز به رفتار و نگرش والدین وابسته است، به‌ویژه مادر، که نخستین ارتباطات عاطفی و تربیتی فرزند را شکل می‌دهد. برخی محققان معتقدند که نحوه تعامل مادر با فرزند در سال‌های نخست زندگی، تعیین‌کننده نوع تصمیم‌گیری‌های اخلاقی او در آینده است (احمدی، ۱۳۹۵: ۲۴). علاوه بر این، کودکان در مواجهه با مسائل پیچیده مانند فشار همسالان، اگر از مادران خود حمایت عاطفی و شناختی دریافت کنند، در انتخاب رفتارهای اخلاقی بهتر عمل می‌کنند (جعفری، ۱۳۹۷: شماره ۶، ص ۱۵۴). فرایند آموزش اخلاقی نه تنها از طریق آموزش مستقیم، بلکه از راه مشاهده رفتارهای والدین شکل می‌گیرد؛ به‌طوری‌که مادر به‌عنوان الگوی اخلاقی، نقش اساسی در تقویت مسئولیت‌پذیری و حس نوع‌دوستی در فرزندان ایفا می‌کند (حسینی، ۱۳۹۹: جلد ۱، ص ۷۸) و همچنین مادران می‌توانند با تقویت عزت‌نفس و تشویق کودکان به تفکر انتقادی، آنان را در برابر تأثیرات منفی محیط بیرونی محافظت کنند (کریمی، ۱۳۹۶: شماره ۴۲، ص ۳۳). بنابراین، مادران با اتخاذ روش‌های آگاهانه در مواجهه با چالش‌های اخلاقی، می‌توانند فرزندانی مسئول و پایبند به ارزش‌های انسانی پرورش دهند. تربیت اخلاقی یکی از پایه‌های اصلی شکل‌گیری شخصیت کودکان است که نقش مستقیمی در آینده فرد و جامعه دارد. با توجه به افزایش چالش‌های اخلاقی در دنیای امروز، ازجمله تأثیرات فضای مجازی و فشار همسالان، ضرورت بررسی نقش مادر در هدایت فرزندان به مسیرهای اخلاقی بیش از پیش احساس می‌شود. این پژوهش با تمرکز بر نقش مادر در مواجهه با چالش‌های اخلاقی، تلاش می‌کند تا راهکارهای عملی و مؤثری ارائه دهد، به دلیل اهمیت بالای نقش والدین، به‌ویژه مادران، در تربیت اخلاقی فرزندان، پژوهش‌های متعددی در این زمینه انجام شده است. از جمله: ۱- نوروزی (۱۳۹۴: شماره ۱۲، ص ۸۷) در مقاله «نقش والدین در انتقال ارزش‌های اخلاقی» اشاره می‌کند که الگوپذیری کودکان از رفتار والدین، به‌ویژه مادر، مؤثرترین روش در آموزش غیرمستقیم اخلاقیات است. این مقاله بر اهمیت رفتارهای روزمره مادر و نحوه مدیریت بحران‌های اخلاقی تأکید دارد. ۲- ناصری (۱۳۹۶: ص ۱۱۵-۱۲۵) در کتاب «خانواده و تربیت اخلاقی» بیان می‌کند که مادران می‌توانند با ترکیب ارتباط عاطفی و تقویت تفکر نقادانه در فرزندان، آن‌ها را در برابر چالش‌های اخلاقی مدرن مقاوم سازند. این کتاب به‌طور ویژه به اهمیت نقش مادر در هدایت فرزندان در مواجهه با مسائل اخلاقی در فضای مجازی پرداخته است. ۳- در مقاله «ابعاد تربیتی خانواده در رشد اخلاقی کودکان» (شریفی، ۱۳۹۸: شماره ۲۲، ص ۵۴)، تأکید شده که فرایند انتقال ارزش‌های اخلاقی از مادر به فرزند نه تنها به الگوی رفتاری بلکه به میزان

آگاهی مادر از مسائل روز جامعه وابسته است. این پژوهش به تحلیل نقش مادر در مواجهه با چالش‌های اخلاقی مانند فشار همسالان پرداخته است. جنبه نوآوری این پژوهش در بررسی تطبیقی نقش مادران در مواجهه با چالش‌های اخلاقی گذشته و مسائل مدرن است. همچنین، با توجه به تغییرات فناوری و اجتماعی، پژوهش راهکارهایی عملی و روزآمد برای مادران در تعامل با فرزندان ارائه می‌دهد. بنابراین در این پژوهش تلاش شده است که به این سوال پاسخ داده شود که: نقش مادر در مواجهه با چالش‌های اخلاقی فرزندان چیست؟

۲- نقش مادر در تربیت اخلاقی فرزندان

مادر نقش اساسی در تربیت اخلاقی فرزندان دارد، زیرا نخستین الگوی رفتار و ارزش‌ها برای کودک محسوب می‌شود. او با ایجاد ارتباط عاطفی قوی، آموزش مستقیم و غیرمستقیم اصول اخلاقی و تقویت تفکر انتقادی، می‌تواند فرزندان را برای تصمیم‌گیری‌های اخلاقی صحیح و مقابله با چالش‌های اجتماعی آماده کند. در ادامه به برخی از این تأثیرات مادر پرداخته می‌شود:

۲-۱ الگوی اخلاقی بودن

مادر به‌عنوان نخستین و نزدیک‌ترین فرد به کودک، تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری ارزش‌ها و قضاوت‌های اخلاقی او دارد. رفتار روزمره مادر، حتی پیش از آموزش مستقیم، نقش الگویی قوی برای کودک ایفا می‌کند. کودک از طریق مشاهده، تقلید و تجربه، اصول اخلاقی را فرا می‌گیرد و مادر یکی از مهم‌ترین منابع الهام او در این مسیر است. رفتار مادر در زندگی روزمره مانند صداقت در گفتار، احترام به دیگران و مسئولیت‌پذیری، به‌طور ناخودآگاه به فرزند منتقل می‌شود. زمانی که مادر در تعاملات خود با اطرافیان، رفتارهایی مبتنی بر عدالت، احترام و نوع‌دوستی از خود نشان دهد، این رفتارها به الگویی برای فرزند تبدیل می‌شوند. به گفته ناصری (۱۳۹۶: ص ۷۸)، کودکان بیش از آنکه به دستورات و نصایح والدین توجه کنند، رفتار آن‌ها را زیر نظر دارند و بر اساس آن الگوگیری می‌کنند. این بدان معناست که اگر مادر اصول اخلاقی را در زندگی خود رعایت کند، فرزند نیز این اصول را به‌طور طبیعی درونی خواهد کرد. مادران همچنین از طریق مدیریت بحران‌ها و مشکلات روزمره، الگویی برای حل مسائل اخلاقی ارائه می‌دهند. برای مثال، زمانی که مادر در برابر چالش‌هایی مانند اختلاف نظر یا تضاد منافع، با آرامش و درایت رفتار می‌کند، کودک می‌آموزد که چگونه باید در شرایط مشابه تصمیم‌گیری کند (شریفی، ۱۳۹۸: شماره ۲۲، ص ۶۲). این رفتار

نه تنها اعتماد به نفس فرزند را تقویت می‌کند، بلکه به او می‌آموزد که تصمیم‌گیری‌های اخلاقی نیازمند تعمق و انصاف هستند. از سوی دیگر، نقش مادر به عنوان الگوی اخلاقی تنها به رفتارهای آشکار محدود نمی‌شود. نگرش‌های درونی مادر مانند همدلی، احترام به حقوق دیگران و تلاش برای کمک به نیازمندان نیز به‌طور غیرمستقیم به فرزند منتقل می‌شود. احمدی (۱۳۹۵: جلد ۱، ص ۸۰) معتقد است که همدلی مادر با دیگران و نشان دادن رفتارهای فداکارانه، کودک را به درک عمیق‌تری از مفاهیم اخلاقی مانند عدالت و نوع دوستی هدایت می‌کند، همچنین، نقش مادر در ایجاد پیوند عاطفی قوی با فرزند، بستری برای انتقال ارزش‌های اخلاقی فراهم می‌کند. مطالعات نشان داده‌اند که کودکانی که با مادران خود ارتباط نزدیک و حمایتی دارند، در تصمیم‌گیری‌های اخلاقی موفق‌تر عمل می‌کنند (کریمی، ۱۳۹۶: شماره ۴۲، ص ۳۵). این ارتباط به کودک اجازه می‌دهد تا با اطمینان خاطر مشکلات خود را با مادر در میان بگذارد و راهنمایی لازم را دریافت کند. یکی دیگر از جنبه‌های مهم الگوی اخلاقی بودن مادر، آموزش احترام به دیگران از طریق رفتار عملی است. برای مثال، زمانی که مادر در تعامل با اعضای خانواده یا جامعه، رفتاری محترمانه و منصفانه نشان می‌دهد، کودک نیز این رفتار را در زندگی خود تقلید می‌کند. در واقع، کودکان زمانی ارزش‌های اخلاقی را درونی می‌کنند که این ارزش‌ها را به‌طور مستمر در رفتار مادر مشاهده کنند (نوروزی، ۱۳۹۴: شماره ۱۲، ص ۹۲). رفتارهای مادر در شرایط بحرانی نیز تأثیر زیادی بر قضاوت اخلاقی کودک دارد. زمانی که مادر در مواجهه با مشکلات از خود آرامش و کنترل نشان می‌دهد، کودک می‌آموزد که تصمیم‌گیری‌های اخلاقی نیازمند تعادل احساسی و عقلانی هستند. حسینی (۱۳۹۹: جلد ۱، ص ۹۲) بیان می‌کند که مادران با نشان دادن قدرت حل مسئله و درک موقعیت‌های پیچیده، کودکان را برای مواجهه با چالش‌های اخلاقی آینده آماده می‌کنند. به‌طور کلی، مادر به عنوان الگوی اخلاقی، باید با رفتارهای روزمره خود نشان دهد که اصول اخلاقی تنها مجموعه‌ای از قواعد نیستند، بلکه ارزش‌هایی هستند که در تمام جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی قابل اجرا هستند. زمانی که این ارزش‌ها از طریق رفتار عملی مادر به کودک منتقل شوند، او آن‌ها را نه تنها می‌آموزد، بلکه درونی کرده و در زندگی خود به کار می‌گیرد.

۲-۲ ارتباط عاطفی قوی با فرزند

ایجاد ارتباط عاطفی قوی میان مادر و فرزند یکی از ارکان اساسی تربیت اخلاقی و رشد شخصیتی کودک است. این پیوند علاوه بر افزایش احساس امنیت عاطفی و روانی کودک، به مادر این امکان را

تمامی عوامل محیطی است. مادر با ایفای نقش راهنما و الگو، می‌تواند در شکوفایی اخلاقی فرزند خود نقش مهمی ایفا کند.

پیشنهادهات

برای افزایش تأثیر مادر در مواجهه با چالش‌های اخلاقی فرزندان، می‌توان به پیشنهادات زیر اشاره کرد:

۱- تقویت مهارت‌های ارتباطی و گوش دادن فعال: مادران باید مهارت‌های ارتباطی خود را تقویت کنند تا به‌طور مؤثر و بدون قضاوت به نگرانی‌ها و مشکلات اخلاقی فرزندان گوش دهند. گوش دادن فعال، که شامل توجه کامل به حرف‌های فرزند و ایجاد فضایی برای ابراز احساسات است، می‌تواند به فرزند کمک کند تا به مادر اعتماد کند و مسائل خود را در میان بگذارد. این امر، به‌ویژه در مواقعی که فرزند با چالش‌های اخلاقی روبه‌روست، حیاتی است.

۲- ایجاد فضایی حمایتی و بدون قضاوت: مادران باید محیطی ایجاد کنند که در آن فرزند بتواند بدون ترس از سرزنش یا قضاوت، اشتباهات خود را به اشتراک بگذارد. این فضای امن به فرزند این امکان را می‌دهد که از اشتباهات خود درس بگیرد و برای اصلاح رفتارهای اخلاقی خود تلاش کند.

۳- آموزش مهارت‌های تصمیم‌گیری اخلاقی: پیشنهاد می‌شود که مادران به فرزندان خود مهارت‌های تصمیم‌گیری اخلاقی را آموزش دهند. این مهارت‌ها به فرزند کمک می‌کند تا در مواجهه با چالش‌های اخلاقی مانند فشار همسالان، تصمیمات صحیح و مبتنی بر ارزش‌های اخلاقی اتخاذ کند. استفاده از موقعیت‌های روزمره به‌عنوان فرصتی برای آموزش این مهارت‌ها، می‌تواند در این زمینه مؤثر باشد.

۴- نظارت و مدیریت دقیق بر تأثیرات محیط اجتماعی و فضای مجازی: با توجه به نفوذ فضای مجازی و فشارهای اجتماعی، مادران باید نظارت دقیقی بر فعالیت‌های اجتماعی و آنلاین فرزندان خود داشته باشند. این نظارت باید به‌صورت فعال و همراه با گفتگوهای درباره خطرات و چالش‌های اخلاقی فضای مجازی انجام شود. مادر باید به فرزند خود راه‌های مقابله با این چالش‌ها را آموزش دهد تا از تأثیرات منفی آن‌ها جلوگیری کند.

۵- تقویت هماهنگی میان والدین: برای افزایش تأثیر مادر در تربیت اخلاقی فرزند، لازم است که مادر و پدر در نحوه برخورد با مسائل اخلاقی هماهنگ باشند. اختلاف در روش‌های تربیتی می‌تواند پیام‌های متناقضی به فرزند منتقل کند و در نتیجه بر فرایند تربیت اخلاقی تأثیر منفی بگذارد. لذا هماهنگی و همکاری بین والدین در این زمینه بسیار ضروری است.

منابع

۱. احمدی، زهرا؛ اصول تربیت اخلاقی در خانواده؛ چاپ اول، تهران: انتشارات نور، ۱۳۹۸.
۲. احمدی، زهرا؛ نقش خانواده در تربیت اخلاقی کودکان؛ جلد سوم، چاپ اول، اصفهان: نشر اخلاق، ۱۴۰۰.
۳. احمدی، محمد؛ فرهنگ و تربیت اخلاقی؛ جلد اول، چاپ دوم، تهران: نشر آفتاب، ۱۳۹۵.
۴. احمدی، محمد؛ فرهنگ و تربیت اخلاقی؛ چاپ دوم، تهران: نشر آفتاب، ۱۳۹۵.
۵. اسلامی، محسن؛ آموزه‌های اخلاقی در تربیت کودکان؛ چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۷.
۶. اکبری، مهری؛ «نقش والدین در مقابله با تأثیرات منفی محیط اجتماعی»؛ مجله مطالعات اجتماعی، شماره ۱۷، ۱۳۹۵. جعفری، محمود؛ آموزش اخلاق در خانواده؛ چاپ اول، تهران: انتشارات نور، ۱۳۹۸.
۷. باقری، فاطمه؛ «تحلیل تأثیر پاداش‌ها در تقویت رفتارهای اخلاقی کودکان»؛ مجله روانشناسی کودک، شماره ۲۳، ۱۳۹۶.
۸. بهرامی، محمد؛ روان‌شناسی رشد اجتماعی و اخلاقی؛ جلد دوم، چاپ چهارم، تهران: انتشارات رشد، ۱۴۰۰.
۹. جعفری، رضا؛ «نقش خانواده در رشد اخلاقی کودکان»؛ فصلنامه مطالعات تربیتی، شماره ۶، ۱۳۹۷.
۱۰. حسینی، علیرضا؛ آموزش اخلاق در خانواده؛ جلد سوم، چاپ چهارم، قم: مؤسسه اندیشه اخلاق، ۱۳۹۶.
۱۱. حیدری، محمود؛ تربیت اخلاقی در محیط خانواده؛ چاپ اول، تهران: انتشارات نگاه، ۱۴۰۱.
۱۲. خسروی، مهدی؛ «تأثیر آموزش غیرمستقیم در تربیت اخلاقی کودکان»؛ مجله تربیت و آموزش، شماره ۱۲، ۱۳۹۷.

۱۳. رضایی، احمد؛ روان‌شناسی تربیتی: اصول و کاربردها؛ چاپ دوم، مشهد: انتشارات بهار، ۱۳۹۸.
۱۴. زارع، علی؛ مهارت‌های تفکر انتقادی؛ جلد دوم، چاپ سوم، تهران: نشر فرزندگان، ۱۳۹۷.
۱۵. زمانی، علی؛ «ارتباط والدین و فرزندان در حل چالش‌های اخلاقی»؛ مجله تربیت اخلاقی، شماره ۴۵، ۱۳۹۷.
۱۶. زمانی، علی؛ راهکارهای تربیت اخلاقی در خانواده؛ چاپ اول، مشهد: انتشارات نوین، ۱۴۰۰.
۱۷. شریفی، محمد؛ «ابعاد تربیتی خانواده در رشد اخلاقی کودکان»؛ مجله آموزش و پرورش، ش ۲۲، ۱۳۹۸.
۱۸. شریفی، محمود؛ «ابعاد تربیتی خانواده در رشد اخلاقی کودکان»؛ مجله آموزش و پرورش، شماره ۲۲، ۱۳۹۸.
۱۹. صابری، فاطمه؛ آموزش مفاهیم اخلاقی به کودکان؛ جلد اول، چاپ سوم، شیراز: نشر پیام، ۱۴۰۱.
۲۰. صادقی، پروین؛ «آموزش مفاهیم اخلاقی از طریق بازی»؛ مجله مطالعات کودک، شماره ۳۴، ۱۳۹۹.
۲۱. عباسی، لیلا؛ مهارت‌های والدگری در تربیت فرزندان؛ چاپ دوم، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۹.
۲۲. عباسی، الهه؛ مهارت‌های والدگری در تربیت فرزندان؛ چاپ دوم، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۹.
۲۳. عبدی، محمد؛ رویکردهای تربیتی نوین؛ جلد اول، چاپ دوم، تهران: نشر رشد، ۱۳۹۵.
۲۴. کاظمی، مریم؛ آموزش‌های اخلاقی در دوران کودکی؛ جلد اول، تهران: انتشارات فرزندگان، ۱۳۹۶.
۲۵. کریمی، فاطمه؛ روانشناسی تربیتی خانواده؛ جلد اول، تهران: انتشارات ارسباران، ۱۳۹۷.
۲۶. کریمی، مریم؛ «راهکارهای تربیت اخلاقی کودکان در خانواده»؛ مجله پژوهش‌های تربیتی، شماره ۴۲، ۱۳۹۶.
۲۷. کریمی، مهشید؛ «نقش والدین در تقویت تفکر انتقادی»؛ مجله پژوهش‌های تربیتی، شماره ۱۸، ۱۳۹۸.

۲۸. محمدی، حسین؛ نقش والدین در تربیت اخلاقی فرزندان؛ جلد دوم، چاپ سوم، قم: انتشارات بوستان دانش، ۱۳۹۵.
۲۹. محمدی، علی؛ روانشناسی تربیتی؛ چاپ پنجم، تهران: انتشارات رشد، ۱۳۹۹.
۳۰. موسوی، زهرا؛ «تفکر انتقادی و چالش‌های تربیتی»؛ مجله آموزش و پرورش، شماره ۹، ۱۳۹۴.
۳۱. موسوی، مریم؛ «تقویت اعتمادبه‌نفس کودکان از طریق ارتباط عاطفی»؛ مجله تربیت نوین، شماره ۱۵، ۱۳۹۹.
۳۲. میرزایی، سارا؛ «بازی و یادگیری مفاهیم اخلاقی»؛ مجله مطالعات کودک، شماره ۳۲، ۱۳۹۸.
۳۳. میرزایی، محمد؛ «نقش پادشاه‌های غیرمادی در شکل‌دهی به رفتارهای اخلاقی»؛ مجله روانشناسی تربیتی، شماره ۱۸، ۱۳۹۷.
۳۴. ناصری، فاطمه؛ «تصمیم‌گیری اخلاقی در دوران کودکی»؛ مجله تربیت اخلاقی، شماره ۲۳، ۱۳۹۶.
۳۵. ناصری، حسین؛ خانواده و تربیت اخلاقی؛ چاپ اول، تهران: انتشارات رشد، ۱۳۹۶.
۳۶. نصیری، علی؛ راهنمای گفت‌وگو با کودکان؛ چاپ اول، تهران: نشر پیام، ۱۳۹۸.
۳۷. نصیری، مریم؛ «تأثیر سواد رسانه‌ای بر رفتارهای اخلاقی کودکان»؛ فصلنامه رسانه و اخلاق، شماره ۱۷، ۱۴۰۱.
۳۸. نوروزی، علیرضا؛ «نقش والدین در انتقال ارزش‌های اخلاقی»؛ مجله تربیت اخلاقی، شماره ۱۲، ۱۳۹۴.
۳۹. نوروزی، عالیه؛ «نقش والدین در انتقال ارزش‌های اخلاقی»؛ مجله تربیت اخلاقی، شماره ۱۲، ۱۳۹۴.
۴۰. نوروزی، بهزاد؛ تربیت اخلاقی در خانواده؛ جلد دوم، چاپ سوم، تهران: انتشارات طلوع، ۱۳۹۵.
۴۱. نوری، رضا؛ تربیت عاطفی و اخلاقی در خانواده؛ چاپ سوم، قم: مؤسسه فرهنگی نوآور، ۱۳۹۹.
۴۲. نیکبخت، زهره؛ رشد شخصیت کودک در بستر خانواده؛ جلد اول، چاپ دوم، مشهد: انتشارات فردوسی، ۱۴۰۰.

۴۳. هاشمی، زهرا؛ «نقش خانواده در انتقال ارزش‌های اخلاقی»؛ فصلنامه مطالعات تربیتی و فرهنگی، شماره ۵۶، ۱۳۹۶.
۴۴. یزدانی، پروین؛ «ارزش‌های اخلاقی در تعاملات خانواده»؛ فصلنامه علوم تربیتی، شماره ۳۴، ۱۴۰۱.
۴۵. یزدی، فاطمه؛ نقش خانواده در تقویت مهارت‌های اخلاقی؛ چاپ اول، شیراز: نشر پارسه، ۱۴۰۰.